

Kaip visiems laikams atsikratyti finansų krizių?

DR. RAIMONDAS KUODIS
EKONOMIKOS ANALITIKAS

PASAULIO AKADEMINĖ IR POLITINĖ BENDRUOMENĖS MĖGINA IEŠKOTI PRIEŠNUODŽIŲ NUO ATEITIES FINANSŲ KRIZIŲ. PASIŪLYMAI SKAIČIUOJAMI DEŠIMTIMIS. TARP JŲ YRA IR GANA RADIKALIŲ. TIESA, TAI, KAS NAUJA, DAŽNAI YRA TIESIOG GERAI UŽMIRŠTA SENA. ŠIAME STRAIPSNYJE – APIE VIENĄ TOKIŲ IDĖJŲ, KAIP VISIEMS LAIKAMS ATSIKRATYTI BANKŲ KRIZIŲ.

Įtakinga tyrimų institucija Kopenhagos sutarimo centras (*The Copenhagen Consensus Centre*) prieš kelerius metus išleido knygą „Solutions for the World’s Biggest Problems: Costs and Benefits“ (liet. „Didžiausių pasaulio problemų sprendimas: sąnaudos ir nauda“). Joje teigiama, kad, be tokių amžinų žmonijos bėdų kaip badas, kariniai konfliktai, korupcija, klimato kaita, narkotikų ir ginklų plitimas, viena didžiausių yra ir finansų krizės.

Sunku nesutikti su tokia išvada – finansų krizės iš tikrųjų labai brangiai kainuoja, jų poveikio mastas panašus į karo ar stichinės nelaimės padarinius. Pavyzdžiui, finansų

krizės apimtos šalies bendrasis vidaus produktas vidutiniškai sumažėja beveik 10 proc., gerokai padidėja skurdas.

Štai kodėl valstybės stengiasi atidžiai prižiūrėti bankus ir finansų sistemą apskritai. Tačiau, kaip rodo kelių pastarųjų šimtmečių pasaulio patirtis, bankų krizių išvengti niekaip nepavyksta – atsitiktinai žemėlapyje parinkus bet kokią šalį, yra 8 proc. tikimybė, kad ji tuo metu išgyvens bankų (finansų) krizę.

KODĖL BANKŲ PRIEŽIŪRA NEUŽKERTA KELIO KRIZĖMS?

Bankų priežiūra dažnai yra „katės ir pelės“ žaidimas – vieni gauda, kiti bėga. Yra keturios pagrindinės to priežastys.

Pirma, bankininkai turi stiprias asmenines paskatas priiimti didesnę, nei visuomenės požiūriu būtų optimalu, riziką, tarsi ant žaidimų ruletės stalo „statytų“ indėlininkų pinigų. Ar yra atsakingų bankininkų? Yra, bet ar daug? Na, o kitų psichologiją turbūt geriausiai išreiškia buvusio bankinio „supermarketo“ „Citigroup“ vadovo Charleso O. Prince’o legendinė frazė „Kol muzika groja, turi keltis ir šokti“, arba ekonomisto Williama K. Blacko knygos pavadinimas „The Best Way to Rob a Bank Is to Own One“ (liet. „Geriausias būdas apiplėšti banką yra jį turėti“).

Antra, reguliuotojai, turintys prižiūrėti, kad asmeniškai trumpalaikiai bankininkų interesai nekeltų grėsmės šalies finansų ir ekonomikos stabilumui, anot Stepheno G. Cecchetti, Tarptautinių atsiskaitymų banko Bazelyje pagrindinio ekonomisto, pasmerkti „vilktis uodegoje“ – bankai visada stengsis apeiti reguliavimo normas, šiam tikslui kurs naujas, sudėtingas finansines priemones, panaudos visas įmanomas teises spragas.

Trečia, finansų institucijos tokios sudėtingos, kad ne tik reguliuotojai, bet ir jų akcininkai turbūt nesupranta, kaip jos veikia. Pavyzdžiui, vienas didžiausių pasaulio bankų „Deutsche Bank“ yra ekonominis vienetas, susidedantis iš beveik 2 000 juridinių vienetų. „The Financial Times“ ekonomikos apžvalgininkas Wolfgangas Münchau savo knygoje apie dabartinę finansų krizę (*The Meltdown Years: The Unfolding of the Global Economic Crisis*) institucinių bankų sudėtingumą ir už balansų iškeltą veiklą aiškina bankų noru išvengti (tarptautinių) reguliavimo taisyklių sukurtų apribojimų.

Ketvirta, o kas prižiūrės pačius prižiūrėtojus, kad šie tarnautų visuomenės, o ne prižiūrėtojų interesams? Sakote, parlamentas? Deja, šio straipsnio apimtis neleidžia detaliam aptarti bankų (finansų) lobistų veiklos. Užuot pabrūkė uodegas, jie net ir šiuo metu spaudžia parlamentą nepriimti bankų elgseną rimčiau suvaržančių teisės aktų.

Lobistai vis drąsiau teisina net visuomenės šokiravusias daugiamilijardines premijas bankininkams, kurių bankus ką tik nuo mirties milžiniškomis finansinėmis injekcijomis išgelbėjo mokesčių mokėtojai... Faktas, kad, anot „The Financial Times“, per pirmus tris 2009 m. ketvirčius JAV finansų pramonė lobizmui išleido 344 mln. JAV dolerių, daug ką pasako.

RAIMONDAS KUODIS TEIGIA, JOG BANKŲ PRIEŽIŪRA DAŽNAI YRA „KATĖS IR PELĖS“ ŽAIDIMAS – VIENI GAUDO, KITI BĖGA.

KOKIAS FUNKCIJAS ATLIEKA ŠIUOLAIKINIAI BANKAI IR KODĖL JIE TOKIE PAŽEIDŽIAMAI?

Kad geriau suprastume siūlomų radikalių reformų esmę, turime prisiminti, kuo užsiima bankai ir kodėl jie tokie pažeidžiami. Iš esmės bankai ekonomikoje turi dvi svarbiausias funkcijas – jų padedami gyventojai ir įmonės moka vieni kitiems. Antra, bankas yra tarpininkas, taupančiųjų (paprastai gyventojų) santaupas (paprastai trumpalaikius indėlius) paverčiantis kartais sėkmingomis, kartais nevykusiomis investicijomis, t. y. jis suteikia ilgalaikes paskolas įmonėms (kapitalo prekėms įsigyti ar apyvartinėms lėšoms), gyventojams (būstui ir kitoms ilgalaikio vartojimo prekėms pirkti) ar valstybei (biudžeto deficitui finansuoti).

Dėl dalinių atsargų sistemos, kurią prieš kelis amžius išrado auksakaliai ir kuria nuo to laiko ir remiasi bankininkystė, jūsų į banką paprastai gana trumpam padėtas litas virsta keliais ar net keliolika litų ilgalaikio kredito – apie pinigų multiplikatorių turbūt esate girdėję.

Tačiau ši dalinių atsargų sistema ir nežinojimas, ar atsakingai bankas jūsų pinigus panaudojo išduodamas pa-

skolas, ir yra pagrindinė bankų nestabilumo priežastis. Bankai tikisi, kad daug indėlininkų neateis vienu metu atsiimti indėlių, nes jie kasoje turi tik kelis centus iš jūsų padėto lito.

APSIDAIRYKITE APLINK – BANKAI NĖRA VIENINTELĖS INSTITUCIJOS, TARPININKAI TARP TAUPANČIŪJŲ IR NORINČIŪJŲ PASISKOLINTI. DAUGELYJE ŠALIŲ, BE AKCIJŲ BIRŽŲ, JAU SENIAI VEIKIA DIDŽIULĖ „ŠEŠĖLINĖS BANKININKYSTĖS“ SISTEMA, KURIOS DIDELĖ DALIS – KOLEKTYVINIAI INVESTICINIAI FONDAI.

Indėlininkai taip pat supranta, kad jei kiltų nepasitikėjimo bankais banga – tarkim, dėl gando, kad bankas prarado daug pinigų išdavęs daug blogų paskolų kokiame nors žlugusiam sektoriui, pavyzdžiui, nekilnojamojo turto, – ►

svarbu prie banko durų ateiti vienam pirmųjų, nes pavėlavusiesiems pinigų tiesiog neužteks. Žinoma, tada visi nori būti pirmieji...

Kadangi bankai tarpusavyje glaudžiai susiję finansiniais ryšiais, visa sistema yra kaip kortų malka ar domino kubelių grandinė – vieno banko problemos gali baigtis kito banko ar net sisteminė krize. Net ir niekuo dėti bankai, to bijodami, esant dideliame neapibrėžtumui, dėl visa ko stengiasi „sėdėti ant pinigų maišų“ – nenori skolinti namų ūkiams ar įmonėms. Tada pradeda „dusti“ ir nefinansinė ekonomikos dalis. Jūs patys matote, kas šiuo metu vyksta, tarkim, Lietuvos ekonomikoje.

KAIP GINTIS NUO INDĖLININKŲ PANIKOS?

Jei kyla panika ir indėlininkai masiškai nori atsiimti savo indėlius, bankai pirmiausia panaudoja nuosavų likvidžių lėšų atsargas saugyklose ar centriniame banke – tuos kelis procentus turimų atsargų. Jei to neužtenka, jie gali mėginti parduoti likvidų turtą, pavyzdžiui, valstybių obligacijas, arba trumpam pasiskolinti iš centrinio ar „motininio“ banko, jei tokį turi. Jei ir to nepakanka, jie gali mėginti parduoti rinkoje kitus vertybinius popierius, tačiau, kaip parodė ši krizė, daug rinkų per krizes tampa nelikvidžios, o ir popierius galima parduoti tik už niekingą kainą – juk visi bankai vienu metu bijo panikos ir nenori

lėjo. Taigi, indėlių draudimo fondai yra ne panacėja, o tik dar viena „tvorelė“ nuo indėlininkų minios.

KOVA SU PADARINIAIS, O NE PRIEŽASTIMIS

Daug ekonomistų teigia, kad įvairių pasaulio šalių vyriausybės, pastaruoju metu metusios trilijonus mokesčių mokėtojų pinigų bankams gelbėti, kovoja su padariniais, o ne su krizės priežastimis, todėl krizės ir vėl ateis. Jau minėjome, kad bankininkai dažnai turi iškreiptas paskatas išduoti kuo daugiau paskolų, labai nesirūpindami, kad jos sugrįš – kuo daugiau paskolų išdavei, tuo didesnė premija. Kai kas juos pašiepiamai vadina harvardus baigusiais krupjė.

Kadangi tas paskolas bankininkai, t. y. lošėjai, išduoda daugiausia iš skolintų pinigų (indėlių ir pan.), jie stengiasi kuo daugiau pasiskolinti. Ekonomistų žargonu – jie siekia turėti kuo didesnę finansinį svertą (*leverage*).

RIBOTOS PASKIRTIES BANKAI – IŠEITIS IŠ YDINGO RATO?

Vienas būdų išeiti iš šio nuolatinių krizių rato – mėginti sutvarkyti bankininkų paskatas. Pavyzdžiui, jų premijas susieti ne su trumpalaikiu bankų pelnu, kuris gali būti labai didelis, kai, pavyzdžiui, kyla ekonomika ar būstų kai-

pirkti menkai likvidaus turto.

Paskolų, išduotų ilgesniam laikotarpiui, ir sudarančių eilinio banko turto daugumą, bankas prieš laiką išsireikalaus, deja, negali. Turbūt supyktumėte, jei bankas staiga pareikalautų iš jūsų gražinti kelių šimtų tūkstančių dydžio būsto paskolos likutį... Štai kodėl bankai iš principo yra nelikvidžios institucijos ir juos „uždaryti“ gali bent kiek rimtesnė indėlininkų panika.

Sakysite, dar yra valstybiniai indėlių draudimo fondai? Bet jie paprastai taip pat turi gana nedaug likvidžių atsargų, palyginti su galimu indėlininkų reikalavimu tuoj pat gražinti indėlius. Ir atidūs žmonės tai žino. Po 1995 m. bankų krizės Lietuvoje daug indėlininkų atgavo ne pinigų, o valstybės obligacijas, kurių jie net parduoti nega-

nos, o su ilgalaikiais rezultatais (idealiu atveju, viso verslo ciklo metu). Bet, kaip minėjome, bankų lobistai priešinasi tokiai reformai, o šis straipsnis, kaip buvo žadėta, būtent apie radikalias reformas.

Suprasdami, kad kosmetiniai bankų veiklos reguliavimo pakeitimai neužkirs kelio didelėms krizėms ateityje, kai kurie žinomi ekonomistai, pavyzdžiui, Laurence'as J. Kotlikoffas (rašantis apie tai knygą), siūlo radikalią sprendimą – bankai turi tapti vadinamaisiais ribotos paskirties bankais (*limited purpose banking*). Kas tai?

Mes bankuose laikome dviejų tipų indėlius – einamuosius, skirtus atsiskaityti, ir taupomuosius. Kaip buvo minėta, bankai abiejų tipų indėlius paverčia ilgalaikėmis paskolomis. Ribotos paskirties bankai nebegalėtų einamųjų

indėlių naudoti paskoloms, o indėlininkai visada žinotų, kad jų einamieji indėliai ir yra banko sąskaitoje. Todėl ir nebijotų, kad juos skolindami praloš bankininkai. Iš ko gyventų bankas? Bankas veiklos išlaidas padengtų kaip ir dabar – imdamas komisinius už sąskaitų tvarkymą ir pinigų pervedimus.

LOBISTAI VIS DRĄSIAU TEISINA NET VISUOMENES ŠOKIRAVUSIAS DAUGIAMILIJARDINES PREMIJAS BANKININKAMS, KURIŲ BANKUS KĄ TIK NUO MIRTIES MILŽINIŠKOMIS FINANSINĖMIS INJEKCIJOMIS IŠGELBĖJO MOKESČIŲ MOKĖTOJAI.

Ši idėja nėra nauja – ją, tuo metu vadintą siaurąja (arba 100 proc. atsargų) bankininkyste, XX a. ketvirtame dešimtmetyje propagavo vieni žymiausių to meto ekonomistų Irvingas Fisheris, Frankas Knightas ir Henry Simonsas. O vadinamosios austrų ekonomikos mokyklos šalininkai bankų galimybes „dauginti“ pinigus naudojantis dalinių atsargų sistema laiko vienu svarbiausių ekonomiką destabilizuojančių veiksnių.

dami investicinius vienetus, ir jas investuoja kokia nors kryptimi – į įmonių obligacijas ar komercinius popierius, valstybių skolos vertybinius popierius, namų ūkių būsto paskolas; į Lietuvos, Europos Sąjungos šalių, JAV ar Kinijos finansines priemones ir pan.

Siaurosios bankininkystės šalininkai ir siūlo bankus paversti tokiais investiciniais fondais, kurie pardavinėtų investicinius vienetus ir gautų su tuo susijusius komisinius. Tada ne bankininkai, o žmonės pasirinktų investavimo kryptį. Patys žmonės prisiimtų investavimo riziką ir nebijotų, kad bankininkai „praloš“ jų pinigus neatsakingai skolindami.

Pastaruoju metu ir Lietuvos bankai siūlydavo tokias paslaugas – galėjai pasirinkti investicijas pagal jų rizikumą, vertybinių popierių emitento šalį ir pan. Įvairovė pakankama, kad susilipdytum norimą laukiamos grąžos ir rizikos portfelį.

KO TIKĖTIS?

Visuomenė nori saugių, skaidrių finansų sistemų, kurios nežlugtų, nes dabartinės gelbėjimo kainos nežmoniškai didelės. Siaurosios bankininkystės sistema būtų iš esmės „nelūžtanti“, nes ne bankai investuotų į finansinį turta, be indėlininkų sutikimo rizikuodami jų pinigais, o patys žmonės. Nebereikėtų indėlių draudimo sistemų

Taigi, 100 proc. atsargos bankuose padėtų išspręsti pirmosios bankų funkcijos – atsiskaitymų – saugumo užtikrinimą. O kaip su antrąja – trumpalaikių santaupų vertimu ilgalaikėmis investicijomis?

KITOKIE BANKAI JAU SENIAI VEIKIA!

Apsidairykite aplink – bankai nėra vienintelės institucijos, tarpininkai tarp taupančiųjų ir norinčiųjų pasiskolinti. Daugelyje šalių, be akcijų biržų, jau seniai veikia didžiulė „šešėlinės bankininkystės“ sistema, kurios didelė dalis – kolektyviniai investiciniai fondai (pavyzdžiui, pensijų ar kiti investiciniai fondai). Jie lėšų pritraukia platin-

ir sudėtingo bankų kapitalo pakankamumo užtikrinimo mechanizmo, kurį bankai vis tiek linkę „apeiti“, nebeliktų akis draskančių bankininkų kompensacijų.

Žinoma, tokie reformai yra ir bus priešinamasi. Dabartinė tvarka, kai bankininkai, smarkiai rizikuodami ir turėdami didelį finansinį svertą, gali uždirbti labai daug, o kai reikalai tampa prasti, juos gelbėja mokesčių mokėtojai, pirmiesiems labai patraukli. Pavyzdžiui, pastarojo nekilnojamojo turto burbulų metais JAV finansų sektoriaus pelnas sudarė trečdalį viso šalyje uždirbto pelno.

Todėl greičiausiai politikai apsiribos finansininkų pabarimu ir kitomis švelniomis „reformomis“. Ir taip iki kitos krizės, kai vėl bus prisimintos tokios senos idėjos kaip siauroji bankininkystė. ■